

maszkodtam Colson és Whitaker kiadásának jegyzeteire.¹⁵ A csúcsos zárójelben szereplő szövegek vagy saját, vagy mások értelmező kiegészítését tartalmazzák. Köszönettel tartozom Adorjáni Zsoltnak, aki nyelvileg átnézte a fordításomat — az esetlegesen a szövegben maradt hibák természetesen az enyémekek.

Szemelvények alexandriai Philón Az álmokról című művéből

Első könyv

A hely különböző értelmei, az isteni Ige és maga az Isten

[61] Azt a soron következő harmadik dolgot kell megvizsgáljunk, hogy mi az a hely, amelyre ráakad Jákob, azt olvassuk ugyanis, hogy „ráakadt egy helyre”. {Ter 28, 11} [62] Háromféleképpen gondoljuk el a helyet: először is, egy test által kitöltött térként, második értelemben mint az isteni Igét, akit maga az Isten töltött el teljes egészében testetlen képességekkel. Ezt mondja ugyanis Mózes: „Látták a helyet, ahol Izrael Istene állt (...)” {Kiv 24, 10} — egyedül ezen a helyen engedte meg az áldozat bemutatását, máshol megtiltotta. Meghagyta ugyanis nekik, hogy menjenek föl „arra a helyre, amelyet az Úr, az Istenetek majd kiválaszt” {MTörv 12, 5}, és ott mutassanak be teljesen elégő áldozatot és a megszabadulásért való hálaáldozatot {vö. Kiv 20, 24}, és oda hozzanak más hibátlan áldozatokat is. [63] Harmadik értelemben magát az Istent nevezzük helynek amiatt, hogy minden dolgot magában foglal, de Őt egyáltalán semmi sem foglalja magában, és hogy Ő a menedékhelye mindennek, és mert Ő a saját maga tere azért, hogy önmagát tartalmazza és egyedül önmagával határos. [64] Én tehát nem *hely* vagyok, hanem egy *helyen* vagyok, és ugyanígy a létezők mindegyike, minthogy az, amit valami más foglal magában, különbözik attól, ami magában foglal valamit. Mivel pedig az Istenséget semmi sem foglalja magában, szükségképpen Ő a saját maga helye. Engem támaszt alá az Ábrahámra vonatkozóan adott kinyilatkoztatás: „Odament arra a helyre, amelyet az Isten mondott neki (...) és felnézve szemeivel meglátta a helyet távolról” {Vö. Ter 22, 3–4}. [65] Mondd csak: aki odament a helyre, az hogy látta távolról? Csakhogy sohasem azonos a neve két különböző dolognak, amik közül most az

egyik az isteni Ige, a másik pedig az Igét megelőző Isten. Az az ember, akit a bölcsesség kalauzolt, eljut a korábbi helyre, és megtalálja magának az isteni Igében a szolgálat legmagasabb csúcsát és végcélját: ide jutva nem érkezett el egyúttal Ahhoz, aki lényege szerint Isten, hanem távolról látja Őt. Sőt, még messziről sem képes Őt szemlélni, hanem kizárólag azt látja, hogy Isten távol van az egész teremtéstől, és hogy az értelmi megragadása a legmesszebb áll minden emberi gondolkodástól. Csakhogy talán a mostani esetben még a helyet sem vonatkoztatja Mózes allegorikus értelemben véve az Okra,¹ hanem az, amit a szöveg kifejez, valami ilyesmi: „Odament arra a helyre (...) és felnézve a szemeivel meglátta” pontosan azt a helyet, ahová odament, amely távol van az Istentől, aki megnevezhetetlen és kimondhatatlan, és akit semmilyen fogalom alapján nem lehet megragadni.

Jákob lajtorjája

XXII. [133] Így szól tehát az Istentől küldött látomásról (*phantasztia*) szóló bevezetés, viszont már itt az idő, hogy a látomás felé forduljunk, és egyesével alaposan megvizsgáljuk a benne szereplő dolgokat. Ezt mondja Mózes: „Álomba merült, és íme, egy létra támaszkodott a földre, amelynek a teteje elérte az eget, és Isten angyalai fel- és lementek rajta; az Úr pedig rá támaszkodott...”. {Ter 28, 12} [134] Nos, a kozmoszra vonatkozóan a létra szimbolikus értelemben a levegőt jelenti, amelynek az alapja a föld, a teteje pedig az ég. A levegő ugyanis minden irányban kiterjedve a Hold szférájától kezdve — melyet az égi körök közül az utolsónak, a nálunk fekvő körök közül pedig az elsőnek írnak le az égi jelenségek kutatói² — elér egészen a föld legtávolabbi részéig. [135] Ez a testetlen lelkek lakhelye, mivel a Teremtő számára az látszott megfelelőnek, hogy a kozmosz minden részét élőlényekkel töltsse be. Ezért a földre szárazföldi állatokat telepített, a tengerekbe és a folyókba vízi állatokat, az égbe pedig csillagokat (mert nemcsak élőlénynek tartják ezek mindegyikét, hanem teljes egészében a legtisztább értelemnek is), és így a mindenség maradék szegletében, a levegőben is élőlények jöttek létre.³ És mi van akkor, ha ezek nem ragadhatók meg érzékelés útján? [136] Hiszen a lélek is láthatatlan! Nagy valószínűséggel a levegő jobban táplálja az élőlényeket, mint a föld és a víz, minthogy az utóbbiakban lévő élőlényeket is a levegő teszi élővé: az Alkotó ugyanis a levegőt tette a mozgás nélküli testeknél alkattá, azoknál a mozgó testeknél, amelyek nem rendelkeznek képzettel, természetű, és azoknál, amelyek már törekvést és képzetet képesek használni, lélekké.⁴ [137] Nem képtelenség hát, hogy ami által élővé válik a többi, az legyen híján a lelkeknek? Ne fossza meg ezért senki az élőlényekben lévő legkiválóbb természetűtől a földi elemek legkiválóbbikát, a levegőt: hiszen nem ezt egyedül nem lakja semmilyen élőlény, hanem — akár egy város — bővelkedik lakókban, mivel romolhatatlan polgárokkal, vagyis a csillagokkal megegyező számú halhatatlan lelkekkel rendelkezik.⁵ [138] Egyes lelkek ezek közül alászállnak, hogy hozzá legyenek kötve a halandó testekhez (ezek a Földhöz legközelebb lévő⁶ és testszerető lelkek), mások pedig

fölemelkednek, amikor ismét kiválasztják őket a természet által megszabott számoknak és időszakoknak megfelelően.⁷ [139] Az utóbbiak egy része, mivel vágyódnak a halandó élet megszokott és azzal együtt járó állapota után, megint csak visszatérnek, más részük viszont felismerve ennek ostobaságát börtönnek és sírboltnak nevezik a testet, és — mintha csak tömlőcből vagy kriptából menekülnének el — az aithérba emelkedve könnyed szárnyakkal örökké a fenti helyeket járók.⁸ [140] Más lelkek viszont teljesen tiszták és a legkiválóbbak, akik hatalmasabb és istenibb gondolatokban részesülve egyáltalán nem törekednek soha semmilyen földi dologra, hanem a mindenség Kormányzójának alárendeltjeiként, mint a perzsa nagykirály fülei és szemei, mindent látnak és hallanak.⁹ [141] Egyes filozófusok „daimónok”-nak szokták hívni őket, a Szent Szózat viszont a természetükhöz közelebb álló nevet használva „angyalok”-nak nevezi,¹⁰ mivel ők adják hírül (*diangelluszi*) az Atyjuk buzdítását gyermekeinek és a gyermekei szükségleteit az Atyjuknak.¹¹ [142] Ezért is ábrázolta úgy őket Mózes, hogy fel és le járnak: nem azért, mert a mindenhová elérő Istennek szüksége van olyanokra, akik tájékoztatják, hanem mert nekünk, halandó lényeknek az szolgált a javunkra, hogy amiatt a csodálattal vegyes félelmünk miatt, amelyet a mindenség Ura és hatalmának legnagyobb ereje iránt érzünk, szavakkal éljünk mint közvetítőkkel és békebírákkal.¹² [143] Amint erről fogalmunk lett, szükségét éreztük egy közvetítőnek, és így szóltunk: „Te beszélj hozzánk (...), és Isten ne beszéljen hozzánk, nehogy meghaljunk.” {*Kiv* 20, 19} — ugyanis nem csak hogy a büntetéseket, de még a túlcserélődő, színtiszta jótéteményeket sem vagyunk képesek befogadni, melyeket saját magától kínálna anélkül, hogy további szolgálaira támaszkodna.

[144] Teljesen helyes, ahogy elképzeli a létra mint jelkép révén a levegőt, amint a földre támaszkodik: mert a földből fakadó párolgások ritkásabbá válva levegővé változnak, így a levegő alapja és gyökere a föld, a teteje az ég. [145] Azt mondják, hogy a Hold nem az aithér színtiszta összetömörülése (mint az összes többi csillag), hanem az aithér- és levegőszubsztanciák keveréke, továbbá hogy a feketének mutatózó része — melyet egyesek egy arcnak neveznek — nem más, mint a belevegyült levegő, amely természete szerint fekete és elér egészen az égig.¹³

XXIII. [146] Ilyen tehát az, amit jelképesen létrának hívnak a kozmoszban. Másfelől ha azt keressük, ami az emberek esetében a létra, akkor a lelket találjuk majd ennek, amely alapja mintha csak egy földi rész lenne: az érzékelés, a teteje pedig egy égi: a legtisztább értelem. [147] Isten igéi a lélek egészén keresztül fölfelé és lefelé haladnak, perzse nem a testi kiterjedésnek megfelelően: amikor „fölmennek”, magukkal vonják a lelket, eloldozzák attól, ami halandó, és feltárják mindannak a látványát, ami egyedül szemlélésre méltó, amikor pedig „lemennek”, akkor nem lesújtják a lelket (hiszen sem Isten, sem az isteni Ige nem felelős az őt érő ártalomért), hanem emberszeretetből és fajtánk iránti irgalomból ugyancsak aláereszkednek, hogy segítő szövetségeseink legyenek abban, hogy megszabadító lehetetlünkkel fel-

élesszék azt a lelket is, amely még egy folyamiban — a testben — sodródik.¹⁴ [148] A tökéletesen megtisztultak elméjében kizárólag a mindenek Irányítója jár hangtalanul, láthatatlanul — hiszen van is egy, a Bölcsnek adott jövendölés, amelyben ez szerepel: „Közöttetek fogok járni és Istenetek lesztek” {*Lev 26, 12*}. Akik pedig még tisztítják magukat, de teljes mértékben még nem mosták le magukról a piszkos és a test terhétől beszennyezett életet, azoknak a gondolkodásában angyalok, vagyis isteni igék járnak és tisztává teszik azt szép és jó vélekedésekkel. [149] Nyilvánvaló, hogy a gonosz lakók igen nagy tömege költözik ki, hogy egyetlen jó lakó beköltözzön. Igyekezz hát, ó lélek, hogy Isten háza legyen, szent temploma, legszebb lakóhelye, mert talán, talán neked is házad Ura lesz, Aki az egész kozmosznak az, és Aki gondot visel saját hajlékára, hogy az mindörökké a legnagyobb biztonságban és épen őrződjön meg.

[150] De talán a saját életét is létrához hasonlónak képzelheti a Gyakorló, a gyakorlás ugyanis természettől fogva egyetlen dolog: olykor előrejut a magasba, olykor visszafordul az ellenkező irányba, és — akár egy hajó — olykor jól siklik az életen át, olykor meg nehézségek közepette. A gyakorlók élete ugyanis (ahogy valaki mondta) „naponként változó”: egyszer élnek és ébren vannak, másszor holtak vagy alszanak.¹⁵ [151] Ez talán nem is áll távol a témánktól, hiszen a bölcsnek jutott, hogy az olümposzi, vagyis az égi vidéket lakják, mert megtanultak örökké ott fenn járni, míg a gonoszoknak az, hogy a Hadész üregeit lakják, mert a kezdettől a végig a haldoklással törődtek és a pólyától az öregségig pusztuláshoz szoktak hozzá. [152] A gyakorlók viszont — minthogy a szélső csoportokkal határosak — sokszor föl és le járnak, mint egy létrán, vagy a magasba emeli őket a hatalmasabb rész, vagy visszataszítja őket a hitványabb, egészen addig, amíg ennek a küzdelemnek és harcnak a döntőbírója, Isten oda nem adja a versenydíját a kiválóbb csapatnak, miközben a másikat teljesen megsemmisíti.

XXIV. [153] Még egy további gondolat is feltűnik az álomban, amelyet kár lenne elhallgatni. Az emberi dolgok egyetlen alakulásuk miatt természetük szerint hasonlítanak egy létrához. [154] „Az egyik nap” — mint azt valaki mondja — „letaszítja a magasból az embert, a másik nap fölemeli”,¹⁶ mivel a nálunk lévő dolgoknak az a természete, hogy nem maradnak meg hasonló állapotban, hanem mindenféle változáson mennek keresztül. [155] Vagy tán nem lesznek-e mindig vezetők a hétköznapi polgárokból és hétköznapi polgárok a vezetőkből, szegények a gazdagokból és a szegényekből tehetősek, közismertek a mellőzöttekből, igen híresek a névtelenekből, erősek a gyengékből, hatalmasok a hatalommal nem rendelkezőkből, értelmese az esztelenekből, a leginkább körültekintők a bolondul viselkedőkből? [156] Ilyen az emberi dolgok lefelé és fölfelé vezető útja: bizonytalan és kétes kimenetelű eseményeknek van kitéve, melyek egyetlenlenségét nem homályos, hanem nyilvánvaló bizonyítékokkal igazolja a sosem hazug idő.

Második könyv

Az álmok fajtái, Jákob és József szembeállítás

I. [1] Az Istentől küldött álmok harmadik fajtájának a leírásánál jó okkal hívjuk segítőnkül Mózeset, hogy nekünk, tudatlanoknak is adja át a jelekről való tudást — hiszen megtanulta, amikor nem ismerte — úgy, hogy megvilágítja mindegyiket. Az álmok harmadik fajtája akkor keletkezik, amikor álmok során a lélek önmagától mozgatra és önmagát felkorbácsolva korübasz¹⁷ módjára tombol és elragadtatásában az előre tudás képességével megjósolja a jövőndőt. [2] Az álmok első fajtája ugyanis az volt, amikor Isten irányítja a lélek mozgását és láthatatlanul olyan dolgokat sugall, amik számunkra nem világosak, számára viszont nyilvánvalóak. A második fajtájuk az volt, amikor az értelmünk a mindenek lelkével együtt mozog és eltelik az Istentől ihletett lelkesültséggel (*mania*), amely által sok végbemenő eseményt előre el lehet mondani. [3] Ezért az isteni misztériumok Beavatója¹⁸ az első jelentés szerinti látomásokat rendkívül tisztán és nyilvánvaló módon tárta föl, mivel az Isten ezeket világos jóslatokhoz hasonlóan küldte álmok útján. A második jelentés szerinti látomásokat se nem kifejezetten értethetően, se nem túlságosan homályba burkolva mutatta meg: az utóbbiak közül való példa az égből vezető létra látomásbeli képe: ez ugyanis talányos volt, a talány viszont nem volt túlságosan rejtve azok előtt, akik képesek áthatóan rátekinteni. [4] De mivel a harmadik fajta szerinti látomásokat az előbbieknél sokkal kevésbé világosak amiatt, hogy talányuk mély és sötét, még az álmofejtő tudományra is rászorulnak. Más szóval minden ez utóbbi fajtához tartozó álom, melyet a Törvényhozó feljegyzett, a bölcs emberek most említett jártasságára támaszkodva kap értelmezést. [5] Kiei hát ezek az álmok? Vagy tán nem mindenki számára nyilvánvaló, hogy ezek József álmai, a fáraó álmai és azok, amelyeket a főpohárnok és a fősütőmester látott? [6] Úgy illene, hogy mindig az elsővel kezdjük a tanítást: az első álmok pedig azok, amelyeket József pillantott meg, amikor a kozmosz két részétől, az égtől és a földtől kapta kettős látomását. A földtől származott az aratással kapcsolatos álom; ez a következőképp hangzik: „Úgy hittem (*óimén*), hogy kévét kötünk a mező közepén, az én kévém pedig főlegyenesedett” {Ter 37, 7}— az állatövvel kapcsolatos álom pedig<...>:¹⁹ „Mintha csak a Nap és a Hold és a tizenegy csillag leborulva imádott volna engem” {Ter 37, 9}. [7] Az előbbi álom erős fenyegetéssel járó értelmezése a következőképp hangzik: „Csak nem királyként királyi hatalommal fogsz rendelkezni fölöttünk? Vagy uralkodóként uralkodni fogsz rajtunk?” {Ter 37, 8}. A második álomra ismét csak igaz harag irányul: „Vajon én és anyád és testvéreid arra fogunk indulni, hogy a földre borulva imádjunk téged?” {Ter 37, 10}.

II. [8] Az előbbiek szolgáljanak hát alapul, és úgy építsük rá a többi, hogy a tapasztalt építőmester, az allegória előírásait követjük, miközben mindkét álmot behatóan megvizsgáljuk. Szóljunk azonban arról, amit szükséges hallani mindkét álom előtt. A jó természetét

egyesek sok dologra kiterjesztették, mások viszont csak a legkiválóbbnak tulajdonították: az előbbieket összevegyítettnek gondolták el, az utóbbiak viszont vegyítetlennek hagyták meg. [9] Akik tehát egyedül az erkölcsi szépet tartották jónak és a jó természetét keveretlenül őrizték meg, azok a jót a bennünk lévő leghatalmasabb résznek, a gondolkodásnak juttatták,²⁰ míg akik kevertnek feltételezték, azok háromra alkalmazták: a lélekre, a testre és a külső dolgokra.²¹ Az utóbbiak igencsak elpuhult és fényűző életmódot élnek, hiszen pályáskoruktól az idő nagy részét női lakosztályon töltve ennek elnői-esedett szokásai közepette nőttek föl, míg az előbbieket szigorú életmódot folytatnak: férfiakról kaptak nevelést, de ők maguk is férfiak gondolkodásukban, mivel jobban szeretik a hasznosat a kellemesnél és az atlétáknak megfelelő étkeket az erő és az edzettség, nem pedig a gyönyör miatt fogyasztják. [10] Nos, ennek a két csoportnak a vezetőjét jeleníti meg Mózes. A nemes csoport vezetője Izsák, aki önmagától és önmaga által tanult: Mózes ugyanis azzal írja le, hogy „el lett választva az anyatejtől” {Ter 21, 8}, vagyis egyáltalán nem tartotta helyesnek, hogy a csecsemőknek és a gyermekeknek való lágy és tejszerű étkeket fogyasszon, hanem helyettük olyanokat, amelyek az erőteljes és a felnőtt emberekhez illenek, mivel újszülött korától jó erőre termett, virága teljében volt és megifjodott mindig. Azt a csoportot, amely meghátrál és könnyedén feladja, József vezeti: [11] ő ugyanis nem veszi semmibe a lelki erőnyeket, de a test megfelelő állapotáról is gondoskodik, emellett törekszik a külső dolgokban való bővelkedésre is. Mivel sokféle életcélt tűzött maga elé, érthető módon azok ellenkező irányokba ráncigálják, és mindegyiktől különböző irányokba húzva megrendül és összezavarodik, mivel nem képes arra, hogy szilárd maradjon. [12] Mert nincsenek békében, mint a szövetséges városok <...>²² és ellentámadást indítanak, így váltakozva hol győznek, hol alulmaradnak: mert van, amikor a gazdagság és a hírnév utáni nagy vágy túlaradva legyőzi a test és a lélekre irányuló gondoskodást, aztán pedig visszaverve megint vereséget szenved mindkettőtől vagy csak az egyiktől. [13] De ugyanígy tömegesen kitörve a testi vágyak is sorjában elárasztják és elhomályosítják az értelmi dolgokat, aztán nem sok időre rá a bölcsesség ellentámadásba lendülve heves és szilaj fuvallatával mérsékli a gyönyörök áradását, és egészében lecsillapítja az érzékek útján bennünk föltámadó összes igyekezetet és becsvágyat. [14] Az örökös háborúnak ilyen körforgása veszi hát körül a változékony lelket. Mert ahogy megsemmisült egy ellenség, mindenképp egy másik hatalmasabb támad, akárcsak a sokféle Hüdránál: azt mondják ugyanis, hogy ezen a levágott fej helyett egy másik nő ki, ezzel utalva talányosan a halhatatlan hitványság sok alakot öltő és termékeny nemére, mely nehezen legyőzhető.²³ [15] Tehát egyetlen dolgot kiválasztva <ne tulajdonítsd azt egyedül>²⁴ Józsefnek, hanem légy tisztában azzal, hogy ő a vélekedés képmása, mely sokféle alkotóelemből álló keverék. Józsefben ugyanis megmutatkozik az önuralom értelmes vonása, a férfinem sajátossága, mely atyját, Jákobot követően vésődött bele; [16] megmutatkozik benne az érzé-

kelés értelemmel nem rendelkező vonása is, mely a Rachelt követő anyai nemzetsége által formálódott ki; megmutatkozik benne a testi vágy magja is, melyet a főpohárnokokkal, a fősütőmesterekkel és a főszakácsokkal együtt eltöltött idő pecsételt bele; megmutatkozik benne az üres hírnév vonása is, melyre mint egy kocsi {Vö. Ter 41, 43} könnyedén fellép felfuvalkodottan és önmagát édig emelve, miután felszámolta a <többiekkel való> egyenlőséget.

III. [17] Nos, az előbb elmondottakban fölvezeltük József jellemét, most viszont vizsgáljuk meg mindkét álmot, előbb azt véve szemügyre, amelyik a kévékről szól. „Úgy hittem” — mondja József — „hogy kévét kötünk”: az „úgy hittem” fordulat rögvest egy értetlen, bizonytalankodó és homályos felfogású emberre vall, nem olyanra, aki biztosan és élesen lát. [18] Az a kifejezés ugyanis, hogy „úgy hittem”, azokhoz az ember-ekhez illik, akik mély álomból keltek föl és még tovább álmodnak, nem azokhoz, akik már teljesen fölébredtek és világosan tekintenek a dolgokra. [19] De a Gyakorló, Jákob nem is azt mondja, hogy „úgy hittem”, hanem hogy „íme,²⁵ egy létra támaszkodott a földön, amelynek a teteje elérte az eget”, és megint csak, hogy „amikor a juhok izgalomba jöttek, láttam a szemeimmel őket álmomban, és íme a kecskebakok és a kosok, teljesen fehérek és tarkák és hamuszín pettyesek, meghágták a juhokat és a kecskéket” {Vö. Ter 31, 10–11}, [20] mivel akik az erkölcsi szépet önmagánál fogva gondolják választásra érdemesnek, azoknak az álombeli jelenéseik szükségképpen elkülönítettebbek és tisztábbak, ahogy a nappal véghezvitt cselekedeteik is dicséretre méltóbbak.

¹Vagyis Istenre mint az első okra.

²Az arisztotelészi fizika szerint a Hold választja el egymástól a változásnak alávetett Hold alatti részt a változhatatlan Hold fölöttitől: a szublunáris régióban található a föld, víz, tűz, levegő, míg a szupralunáris egyedül az ötödik elemből, az *aithér*ből áll. Bár Colson nem érti, hogy milyen elmélet alapján beszélhetünk „nálunk fekvő körök”-ről, Philón valószínűleg ebben is az arisztotelészi fizikát követi. Ahogy a *Meteorológiában* olvashatjuk, a Föld és a Hold között meghatározott rétegek vannak: legalul a föld és a víz, majd a levegő, aztán a jobb híján tűznek nevezett *hiipekkauma*, egyfajta meleg-száraz kipárolgás (*Meteor.* 340b14–341b22). Mivel a Föld Arisztotelész szerint gömb alakú, ezek a rétegek is körszerűen helyezkednek el: Philón minden bizonnyal erre utal. A Hold köztes jellegét, mint majd olvassuk, az anyagi felépítése magyarázhatja.

³Philón máshol is lényegében ugyanezt ismétli el, kiemelve ugyancsak, hogy azok a lelkek, amelyeket angyaloknak, vagy daimónoknak hívunk, a levegőt lakják; vö. *De gigantibus* 6skk.

⁴Ennek a résznek a háttérében az a sztoikus gondolat áll, hogy a levegőből és tűzből álló lélegzet (*pneuma*) úgynevezett feszültségi fokokat vehet föl, ami különböző típusú létezőket hoz létre: a legalacsonyabb foknak az élettelen dolgok tekinthetők, amelyekben csak a kohéziót biztosító alkatként (*hexisz*) van jelen, a növényekben már a növekedést biztosító természetként (*phüszisz*), a késztetéssel és helyváltoztatató mozgással rendelkező állatoknál pedig léleként (*psüikhé*); lásd még *Legum allegoriae* II, 22–23; *Quod Deus sit immutabilis* 35–36. A növények

mozgása a növekedés, amely — szemben az állatokkal — nem „önmagától”, hanem „önmagából” történik (Lásd SVF II, 988 = LS 53A).

⁵Utalás Platón *Timaios*zára (*Tim.* 42d8skk.), ahol a Démiurgosz a csillagokkal megegyező számú egyéni lelket teremtett és mindegyiket egy megadott csillagnak jelölt ki.

⁶Ezt a kifejezést (*proszgeiotatoi*) kétféleképpen is lehet értelmezni. Colson és Savinel (Philon d’Alexandrie: *De somniis I–II*. Introduction, traduction et notes par Pierre Savinel. Éditions du Cerf, Paris, 1962) fordításában ez a földi létre való vágyódásra utalna. Ennél viszont valószínűbbnek gondolom, hogy olyan lelkekre vonatkozik, amelyek a Földhöz legközelebb lévő részeket lakják, amelyek azonosak lehetnek a korábban említett „nálunk fekvő körök”-kel, és így a Föld közelsége gyakorol rájuk vonzerőt.

⁷Valószínűleg allúzió a *Phaidroszra* (*Phaedr.* 248c–249a). Az „égbolt fölötti tájat” szemlélő lelkek a földre zuhanva nem juthatnak vissza előbb, mint tízezer év; ez alól azok a lelkek a kivételek, akik három ezeréves periódusban is a filozófusi életformát választották: ők már a háromezredik évben visszatérhetnek. Philón máshol is beszél a reinkarnáció kiszabott idejéről, lásd *De plantatione* 14.

⁸Az itt szereplő ige (*meteóropoluszi*) a „magasban jár” mellett azt is jelenti, hogy „fennkölt dolgokkal foglalkozik.” Philón valószínűleg kiaknázza ezt a jelentését is: amellett, hogy ezek a lelkek az aithér régiójában vannak, folyamatosan értelmi megismerést is folytatnak.

⁹Colson Wendlandra hivatkozik, aki ezt a részt Xenophón *Kürosz nevelkedése* egyik részével veti össze (*Cyr.* VIII, 2, 10–11): itt a perzsa király sok „szemérlő és fülérlő” van szó, akik hírt hoznak neki mindenről. Talán lehetséges azonban egy másik párhuzam is, mégpedig a bizonytalan datálású pszeudo-arisztotelészi *A világrend* egy helyével (*De mundo* 398a21–23). Az értekezés szerint az isten nem közvetlenül, hanem közvetítő hatóerők révén fejti ki hatását a világban, hasonlóan a perzsa nagykirályhoz, aki szolgálai által teszi ugyanezt: a szöveg megemlíti közöttük azokat, „akiket fülhallgatóknak hívtak, mintha maga a király — akit uralkodónak és istennek neveztek — látna is meg hallana is mindent” (ford. Bugár István).

¹⁰A görög *angelosz* jelentése: „hírnök, követ”.

¹¹Philón máshol is azonosítja a zsidóságból ismert angyalokat a pogány görögségből ismert daimónokkal, vö. *De gigantibus* 16. Az azonosítás alapját pogány részről Platón adja: a *Lakomában* Erósz daimónként van leírva, aki az istenek és az emberek között áll és közvetít közöttük (*Symp.* 202b6–203a8).

¹²A „békebírák” (*diaitétai*) szó valószínűleg allúzió a platóni *Törvényekben* többször előkerülő tisztségre (*Leg.* 920d4–6, 926a6–7, 956b7–c1): ők azok, akiket a legalsó fokon a peres felek közösen választanak.

¹³Arisztotelész szerint a Hold a magasban található levegőből és aithérből áll, lásd *Sztobaios*, *Ecl.* I. 26, 1h (Wachsmuth). De Philón sztoikus elemeket is beemel: szerintük ugyanis a Holdat a levegő és a „finomabb tűz” alkotja, a homályos levegő pedig úgy sötétíti el a felszínt, mintha egy arc volna (lásd *SVF* II, 673). A „finomabb tűz” a sztoikus alkotó tűz (*piür tekhnikon*), amely a szupralunáris régiót alkotja, és amelynek a földi tűzzel szemben nincs pusztító hatása, hanem melegsége felelős a földi növekedésért és a fennmaradásért (*SVF* I, 120). Philón — valószínűleg nem előzmények nélkül — azonosítja az arisztotelészi aithérral.

¹⁴Hérakleitosz és Kratülosz hatására Platón szerint a testi világ állandó változásban van (például *Phaed.* 78c1–79a10, *Tim.* 27d5–28b2, *Phil.* 43a1–5), akár egy folyam, ezért nem is vonatkozhat rá biztos tudás. Philón korára valószínűleg már közhelyszámba menő platonista gondolat.

¹⁵Nemcsak az idézet, hanem az egész mondat az *Odüsszeiá*nak arra a részére alludál (*Od.* XI, 299–304), amikor Odüsszeusz alvilágjárása során beszámol arról, hogy látta Kasztórt és Polüdeikészt, akik „egy napon át fönt élnek mindig, más napon újra meghalnak” (ford. Devecseri Gábor).

¹⁶Idézet Euripidész elveszett *Inó* című tragédiájából (Nauck frg. 420).

¹⁷A korübaszok a Kis-Ázsiából származó istennő, Kübelé papjai voltak: rituáléjukat szilaj zene és eksztatikus tánc jellemezte.

¹⁸Vagyis Mózes.

¹⁹Mangey és Wendland (Paul Wendland [szerk.]: *Philonis Alexandrini opera quae supersunt. Vol. III.* Berolini, Typis et impensis Georgii Reimeri, 1898) szerint itt hiányzik valami a szövegből, azonban Colson szerint nem szükséges mindenképp ezt feltételeznünk.

²⁰A sztoikusokra utalhat Philón, akik szerint az erkölcsileg szép (gr. *to kalon*, lat. *honestas*) az egyetlen jó dolog (LS 59D), amely ezért maga miatt érdemes a választásra (LS 61D; szövegünkben később: 9. fejezet). A jó azonban egyedül az embert mint racionális lényt illeti meg (LS 60H). A sztoikusok azt is gondolták továbbá, hogy ami jó, annak szükségképpen hasznosnak (*szümpheron*) is kell lennie az ember számára, de nem a hétköznapi értelemben (ahogy pl. az egészség hasznos), hanem kizárólag racionális természetét illetően, lásd Anthony A. Long – David N. Sedley (szerk.): *A hellenisztikus filozófusok.* (A magyar kiadást szerkesztette Bene László.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 2014, 483. A hasznos választása a kellemessel szemben ugyancsak a „philóni férfiak” sajátja.

²¹Philón az arisztotelianusokra célozhat. Arisztotelész a *Nikomakhoszi etikában* a javakat három csoportra osztja: külső, testi és lelki javakra, bár ezek közül az utolsót tartja a legfőbbnek (NE 1098b12–16); a boldogság (ami a jó az ember számára) egy tevékenységgel azonos (NE 1098b30skk.), amely tevékenység kifejtéséhez viszont szükségünk van megfelelő testalkatra, barátokra, külső javakra stb. (NE 1099a31–1099b8).

²²A szövegben lakúna van: Wendland a testi vágyakra érti, de Colson szerint érdemesebb általában a különböző részek törekvésére érteni. Colson és Savinel megoldását követve a következővel lehetne a hiányzó részt kipótolni „a törekvések, hanem egymás ellen támadásba lendülnek”.

²³A lernéi Hüdra elpusztítása a második volt Héraklész Eurüsztheosztól kapott tizenkét munkájából: a kilencfejű szörnyeteg minden levágott feje helyére két újat növesztett, Héraklésznek csak Iolaosz segítségével sikerült legyőznie. Vö. például [Apollodórosz]: *Bibliothéké*, II, 5, 2.

²⁴A szövegben itt egy rövidebb lakúna van, a fordítás Wendland kiegészítését követi.

²⁵A szövegben szereplő „íme” (*idu*) szó másképp ékeztve azt jelenti, hogy „lásd” (ezt viszont a korban nem tüntették föl írásban, hanem csak az ejtésben nyilvánult meg). Philón valószínűleg kihasználva, hogy a két szó alakja írásban megegyezik, arra építi az értelmezését, hogy ez egy másik embert megszólító határozott rámutatást fejez ki szemben József személyes bizonytalanságával.